

Доц. д-р Дянко Минчев*

ЗА ДРУГ ПОДХОД В ОБЩАТА ТЕОРИЯ НА ИКОНОМИКАТА

Разгледана е алтернатива на модела на мислене, който е използван от основното течение в общата теория на икономиката, най-ярко представен от икономикса. Защитена е тезата, че е необходим друг подход, наречен "подход на органичното цяло". Накратко той включва: 1) философска позиция, която се гради върху триединство на природа, човек и общество, разглеждани като тоталности и системно-диалектически подход към триединството; 2) плурализъм в методологията.¹

JEL: A10; A12; A13; B40

При холизма като подход за обяснение на общественото развитие няма единна позиция. Очертават се две основни направления – икономически и духовен ("надстроечен"-политически и културен) детерминизъм. Най-яркото проявление на първия е марксизмът,² а критична към него и клоняща към

* Русенски университет "А. Кънчев", катедра "Икономика", dminchev@uni-ruse.bg

¹ Dianko Minchev. ON ANOTHER APPROACH IN THE GENERAL ECONOMIC THEORY. *Summary*: The article studies an alternative model of thinking, relevant to the main trend of the general economic theory. It is elaborated in details in economics. The author defends his thesis, that another approach is required, the so-called "Organic Entity Approach", consisting of: 1) a philosophic standpoint, based on the triunity of nature, man and society, considered as totals with a systematic – dialectical approach to the triunity; 2) pluralism in the methodology.

Алтернативният модел на мислене включва още и хуманистична гледна точка, която не е предмет на тази разработка. Тук са разгледани част от идеи и проблеми, залегнали в един значително по-голям труд, в който се изследва подходът в съвременната икономическа теория. Основната констатация в него е, че моделът на мислене, използван от мейнстрийм (икономикс), е недостатъчен, за да даде вярно отражение на реалността и надеждни препоръки за динамиката на стопанската система. Това се дължи на използвания моноподход, отбягване на диалектиката, остарял инструментариум и отдалечаване от хуманистичната гледна точка.

² Въпросът за икономическия детерминизъм на Маркс се споделя преди всичко от неговите критици, например Ростоу (вж. *Ростоу, У.* Стадии на икономическия растеж. Некомунистически манифест. Бургас: Делфин прес, 1993), докато част от защитниците и симпатизантите му не са така категорични, например Фром (вж. *Фром, Е.* Отвъд веригите на илюзиите. С.: "Захарий Стоянов", 2002). Маркс отчита обратното влияние на надстройката върху икономическата база. Безспорно е обаче, че ако неговата философска позиция не може да се нарече краен детерминизъм, то има основание да бъде определена като икономически детерминизъм в смисъл на (ако използваме термините на марксистките обществоведи) определящо влияние върху общественото развитие.

Като приемам тезата, че съзнанието е осъзнато битие, а "битието на хората е действителният процес на техния живот", не споделям схващането за връзката "база-надстройка" като неравнопоставена. Надстройката може да е определяща базата. Възможно е битието да е реализирано (определено) съзнание, превърнало се в действителен процес на живот на хората. Както ще проличи по-нататък, именно в това е основната разлика между схващането, което подкрепям, и това на Маркс, макар в много други отношения да споделям неговите възгледи.

Обобщено, разглеждам икономическите отношения като основа (и в този смисъл са определящи), без която не може да съществува обществото. Но те не са задължително детерминиращи обществените отношения - могат да са такива, но могат и да не са. Това важи и за политическите и културните отношения. Връзката "определящи-решаващи" не е еднопосочна - от базата към надстройката.

Освен това икономическите отношения са рамката (и дотолкова са определящи), в която може да се движи обществото, определят степените на свобода на хората в тяхната активност. Но тази

второто направление е позицията на катедърсоциалистите и защитниците на културния детерминизъм.³ Успоредно с това винаги се е защитавал и индивидуализмът, особено субективният - както в обществото,⁴ така и в икономиката. Много последователни в това отношение са неокласиците, които също поддържат тези възгледи.

В края на XX век се възражда не само индивидуализмът в Хайековия вариант, но успоредно с него възниква и ново издание на колективизма. Според източноазиатците успехите на региона през последния четвърт век се дължат на колективното начало, а не на индивида, на върховенство на колективните интереси над индивидуалните.⁵

Двете интелектуални линии продължават да си съперничат, без да ликвидират недостатъците на монизма.⁶ Обществените и в частност стопанските проблеми могат да бъдат решени, ако се направи и следващата стъпка.

рамка се променя, а скоростта на промяната зависи (особено днес) не само и даже не толкова от икономическите отношения, а от политическите и културните, в частност от развитието на познанието. Ето защо икономическите отношения могат да са определящи и решаващи при ниска скорост на промяна на познанието, но може да загубят тази си роля при силен тласък и бързи, непрекъснати промени в науката. В последния случай не те, а културата в тесния смисъл на думата детерминира общественото развитие.

³ Много добре тази втора позиция на "надстроечния" детерминизъм, без да я защитава като такъв, е изразил Вебер: "По-късно ще говорим по-подробно за схващането на наивния исторически материализъм, според който подобни "представи" се явяват "отражения" или "надстройка" на икономически отношения. Тук с оглед на нашите цели е напълно достатъчно да посочим, че във всеки случай в родното място на Бенджамин Франклин (Масачузетс) "капиталистическият дух" (във възприетия тук смисъл) безусловно е бил налице преди "капиталистическото развитие" (оплаквания от специфични прояви на печалбарска пресметливост в Нова Англия – за разлика от други части на Америка, има още през 1632 г.), че например в съседните колонии – по-късните южни щати – той остава значително по-неразвит, макар че те са създадени от едри капиталисти с икономическа цел, а колонии в Нова Англия са изградени с религиозни цели от проповедници и завършили духовни училища хора със съдействието на дребни буржоа, занаятчии и йомени. В този случай каузалното отношение е тъкмо обратното на постулираното от "материалистическата" гледна точка. Но жизненият път на подобни идеи е много по-трънлив, отколкото изобщо могат да допуснат теоретичите на "надстройката", а развитието им не е като това на едно цвете. Капиталистическият дух, в смисъла, установен от нас до момента, е трябвало да си пробива път в тежка битка срещу цял един свят от враждебни сили. Духовна нагласа, подобна на изразената в цитираните пасажи от Франклин, която е приветствана от цял един народ, в античността и през Средновековието би била охулена като изява на най-противно съперничество и недостойно поведение. Точно така впрочем постоянно гледат на нея и днес онези социални групи, които са най-малко въввлечени в капиталистическото стопанство или са най-слабо приспособени към него." (Вебер, М. Протестантската етика и духът на капитализма. С., 2004, с. 42; вж. също Бел, Д. Културните противоречия на капитализма. С., 1994).

⁴ Един от защитниците на този подход в обществеността заявява: "Не личността е част от обществото, а обществото е част от личността, качествено съдържание по пътя на нейната реализация" (Бердяев, Н. Философия на свободата. Т. 1. С., 2002., с. 49).

⁵ Хънтингтън, С. Сблъсъкът на цивилизациите и преобразуването на световния ред. С., 1999., с. 151.

⁶ Под монизъм или моноподход тук разбирам както детерминизъм, обусловен от отделен фактор или сфера, така и комбинация от няколко фактора, която обаче изключва други въздействащи фактори.

За друг подход в общата теория на икономиката

Необходими са синтез на холизма с индивидуализма; полидетерминизъм и плурализъм на методите. За да се движи едно общество по-успешно към просперитет, трябва да се изследва природата, обществото и човека като цялости в тяхното взаимодействие и полицентрична обусловеност; да се конструират и предложат такива институции, които ще гарантират съотношение на силите, благоприятстващо най-добре развитието. Това изисква конкретен анализ от мултидисциплинарно естество. Всяка от основните науки, изучаващи обществото (икономика, социология, психология, право, политология), като обща теория трябва да използва постиженията на другата, за да изясни модификацията на своя предмет и така да се получи по-вярна обща картина.

При всяко познание голямо значение за успеха имат подходите, които изграждат модела на мислене. Под модел тук разбирам единство на философски светоглед, методи и гледна точка. Философската позиция служи за ориентация в битието; методите са средства, чрез които ще се изучава реалността, а гледната точка дава изходната позиция на съжденията и критерия за оценка на предвижданията и препоръките.

Тоталност и триединство

Тоталността⁷ е цялост, органично единство; цялост, съществуваща подобно на организъм, в смисъл на сложна форма на живот; цялост като комплексно единство на качествено различни части и връзки.

При всяко познание за човека и обществото трябва да се има предвид, че изследователят е изправен пред единство от три тоталности, диалектически свързани помежду си: планетата Земя, наричана за краткост природата; обществото (общност от хора); човека (човешкия индивид). Те представляват на свой ред тоталност в смисъл на онтологично неразчленима в съществуването си цялостност. Последната тоталност наричам триединство като израз на общата тоталност.⁸ Триединството е обособена част на глобалната тоталност – Космоса.

Всяка от тези три тоталности представлява самостоятелна тоталност, доколкото може да съществува относително обособено, без да губи същността си, което значи, че притежава определени степени на свобода, в които изразява своята същност. Но само при една от споменатите тоталности свободата е пълна, абсолютен, свобода за себе си. Това е Космосът или *гло-*

⁷ Тоталността, както и диалектичката тоталност като понятия и подходи не са нови. Те са използвани например от социолозите Марсел Мос, Жорж Гурвич и Макс Хоркхаймер при обяснение на обществото. (вж. *Фотев, Г.* История на социологията. Т. 2. С., 2002.) Такива позиции защитават в една или друга степен институционалистите, например А. Грачи, Д. Гълбрайт, Р. Гордън, Г. Мюрдал (вж. *Тошкова, С.* Социалните предизвикателства в икономическата теория – преоценка на либералната парадигма. С., 2005).

⁸ Забележително е, че всичко около човека в древността се е разбирало точно по този начин, макар и предимно като религия. Това е видно от християнската литература и практика чрез схващането за Божието триединство – отец, син и свети дух.

балната тоталност.⁹ Тя характеризира още битието като безкрайност - вечно и нетленно абсолютно битие.

Триединството и отделните тоталности - природата (планетата Земя), обществото и човекът, са относителни като битие, но същевременно са форми на единството *като вид* абсолютно битие. Затова те са единство на абсолютно и относително и така трябва да бъдат интерпретирани. От гносеологична гледна точка тоталностите човек, общество и природа имат смисъл като вечни (въпреки че онтологично не са), но конкретните им форми на проявление са временни.

Природата като отделна тоталност (представена от планетата Земя) намира израз в жизнената среда на човека в качеството му и на индивид, и на група (общество). Тоталността на обществото намира израз в обществената среда или културата, разглеждана в широк смисъл. Човекът е тоталност като единство на биологично, духовно и социално.

Същностната интерпретация на тоталността е свързана с диалектиката - тя е диалектическа цялост. Диалектическата тоталност е система, в която елементите се разглеждат като органически цялости, а връзките между тях и в тях са диалектически. Начин на съществуване на тоталностите е движението.

Промяната като израз на движението е непрекъснато преливане между и в тоталностите, преминаване на съдържанието в нови форми, а те в ново съдържание; на същността в явления, които са същности на нови явления. Промяната е резултат от единството и борбата на противоположностите; на непрекъснати количествени и качествени изменения с различна посока и скорост. Трябва да се има предвид, че тези диалектически взаимовръзки не са само в частите на тоталността, не само в тоталността, но и между тоталностите.¹⁰ Но *диалектическата тоталност* не се свързва непременно с някакво единно цяло, организирано около определен принцип, разгръщането на който води до развитието, както е при Хегел или Маркс. Можем да имаме няколко организиращи принципа, като в даден момент един от тях се оказва определящ и (или) решаващ, а в следващ момент е изместен от друг в това качество.

Тоталността изразява единството на обективно и субективно. Триединството (общата тоталност) е именно такова единство. За отделните тоталности – човек, общество и природа, важи същото, защото човекът е част от тях и същевременно тяхна форма на съществуване. Доколкото е част от тях, той привнася субективен момент, а доколкото е форма на съществуването им, е обективна даденост.

Интерпретацията на тоталността има отношение към нелинейните динамични системи¹¹ и изразява тяхната *комплексност и единство*. Обикно-

⁹ Последното съждение изразява липса на пълна свобода и наличие на ограниченост за човешкото познание.

¹⁰ По законите на диалектиката, както са интерпретирани от Хегел и Маркс.

¹¹ Панчев, С. Теория на хаоса. С., 2001; Миркович, К. Икономическата система. Т. 1. С.: Тракия-М, 2008, с. 1110 и сл.

вено при дефинирането на една система се цели да се определи признак на реалния обект (тип връзка), по отношение на който дадена емпирична съвкупност е хомогенна система.¹² При схващане на системата като тоталност всеки елемент е едно цяло и функционира (съществува) като хетерогенно единство. Тоталността изразява сложността на системата в смисъл, че няма едноединствено ядро, от чието развитие тя се променя, а множество ядра, които могат да детерминират системата. Или тоталността изразява комплексността на нелинейната динамична система; изразява сложно преплитане на качествено различни системи.

Онтологично съществуващите тотални системи, в които участва човек, са три: природата, обществото (групата) и човекът. Гносеологично тези системи могат да бъдат огромен брой (като разрези, пластове, страти¹³ и др., защото реално действащата система е винаги хетерогенна¹⁴) в зависимост от изучавания признак. Гносеологично тоталността изразява единство на научното и трансцендентално-ценностното познание; тя включва всичко, което можем да знаем за процесите и явленията (трансцендентално, философско, научно знание).¹⁵

Всяка тоталност може да бъде изучена, но никога напълно, защото или съдържа, или снима останалите в себе си. Космосът включва човека, пръснат в безкрая, човекът е миниатюрен космос. Всяка тоталност означава сложна взаимозависимост между съставните ѝ части, при това неразгадаема в своята цялост причинност, защото е неповторима. И само доколкото е повторима (в съставните си части), тя може да бъде познаваема. Още по-малко познаваема е тази тоталност, когато се изучават нейните части сами за себе си с надеждата, че някой може да ги сглоби.

Дори и тогава резултатите може да са под възможните, ако не се вземе под внимание диалектиката. Явленията и формите не могат да бъдат познати извън същността и съдържанието, ако искаме знанията да са полезни за човешкия живот. Да познаваме само явленията и формите, означава да се движим след събитията, да не можем да разберем тенденциите. Количественият анализ трябва да се допълва с качествения. Ограничеността на двата, взети поотделно, не подлежи на съмнение. Кой обаче ще преобладава, зависи от случая.

От *гносеологична гледна точка* човекът би трябвало да се намира в центъра на тоталностите. Живият организъм (особено този с висша нервна дейност) се характеризира с няколко особености, които правят неговите действия многовариантни: промяна при старта на всяко движение, промени

¹² Вж. Матеев, Е. Структура и управление на икономическата система. С., 1987., с. 15.

¹³ Вж. Миркович, К. Стопанство и икономика. С., 2009.

¹⁴ Вж. Матеев, Е. Цит. съч..

¹⁵ По въпроса за трансценденталността на икономическото знание вж. Миркович, К. Полезност и стойност. С., 2005, с. 489 - 497.

по време на движението и променлива крайна цел. Често изменението е много бързо, което го прави трудно за моделиране. Това не означава, че изследователят трябва да се откаже от мощните количествени методи,¹⁶ а че трябва много внимателно да се отнася към изводите, и което е много важно, тези изводи да бъдат допълнени с анализ, имащ ценностен, интердисциплинарен и (или) нормативен характер. Освен това процесите в човешкото поведение по аналогия с химическите могат да бъдат автокаталитични, а на равнище общество да придобият хаотичен характер.

За планетата Земя, която е единство на жива и нежива природа, важат същите изводи, що се отнася до живия свят. При неживата природа може да се използва с много по-голям успех количественият анализ, защото и доколкото процесите на промяна имат скорост, по-малка от продължителността на човешкия живот или на такива части (и процеси) от него, които му дават възможност да нагоди своето поведение към съответната промяна. Ако това не е така, за природните процеси важи същото, както и при живия свят (особено висшия), например част от метеорологичните процеси.

Взаимодействие на тоталностите: от човека към жизнената среда

*Институциите – обществени форми за разрешаване на
противоречията в човека*

Същността на човека изисква да се разрешат неговите противоречия.¹⁷ Това се осъществява в рамките на конкретната култура и по-специално, в различните видове институции, като се започне от неформалните, преминава през правната уредба и се стигне до формалните религиозни, политически и граждански организации. Противоречията в човека се проявяват в обществото чрез отношенията между хората, двете страни на които са личните им интереси. Отношенията са обществена форма на вътрешните и външните противоречия в човека, а институциите - най-конкретна тяхна форма на проявление и разрешаване. Затова и стопанските отношения намират конкретен израз в институциите.

Проблемът, който поражда противоречието “човек-природа”, е обществено-фундаментален, но заедно с това е природно екзистенциален. При раз-

¹⁶ Даваме си сметка, че съществуват съвременни математически методи, свързани с теорията на хаоса, теорията на игрите, нелинейния анализ на редове, диференциалното смятане, синергетиката, теорията на множествата, които имат съществен познавателен принос. Но предпазливото отношение тук се налага заради крайностите в това отношение и донякъде с претенциите за научност, която в някои случаи е просто схоластика.

¹⁷ Имат се предвид следните противоречия в човешката същност: а) вътрешни: тяло-дух, съзнателно-подсъзнателно; външни: човек-природа, природа-култура. Противоречието “тяло-дух” е наречено от мен фундаментално. От него произтичат останалите. Външните противоречия наричам главни, за да се отличават от фундаменталното. (Авторът е разгледал по-широко тези противоречия в друга разработка. Поради ограничения в обема тук те само са маркирани.)

За друг подход в общата теория на икономиката

решаването му, а именно чрез производствената дейност, възникват редица негови форми на проявление, множество негови конкретизации, форми на съществуването. Те обаче имат обществен генезис, породени са в хода на решаването на фундаменталния, който, разбира се, чрез това се превръща също в обществен. Става дума за размяната и разпределението на вече произведеното със съвместни усилия. Отношенията, които възникват при тези процеси, са икономически, а страни по тях са отделните интереси, които пък са осъзнати потребности. Стопанските отношения са станали и икономически, т.е. разменно-разпределителни.

Конкретизацията на другото съществуващо главно противоречие - между природа и култура, се проявява в различни посоки, а във всяка от тях – многопластово (на различни равнища). Исторически първата конкретизация е между свободата на индивида и ограниченията на битово равнище. В този случай ограниченията представляват неписани правила, обединени в морални императиви, чиято защитна сила произлиза от общественото мнение и страха от отхвърляне от общността. По-късната им изява е чрез институциите на религията. Втората линия на конкретизация е във връзка с ограниченията, които се налагат от гледна точка на функционирането на организирани равнища на обществото – държавите. Ограниченията се проявяват като писани правила – закони и различни институции (организации), които ги реализират. Третата линия е във връзка с ограниченията в развитието на духа (новите идеи в образованието, изкуството и науката) под формата на обществено-професионално мнение, както и законите, запазващи статуквото.

Една от формите на съществуване на противоречието “природа-култура” е между егоизма¹⁸ и склонността към труд. Трудът е разделен и при разрешаването на противоречията, свързани с това разделение, възниква системата на пазара. Принципите на изграждане на пазара всъщност са принципи на разрешаване на противоречията в човека. Пазарът е достижение на културата, чрез което се разрешават противоречията между егоизма и склонността към труд и между природата на човека и неговата култура. Пазарът е институция, проява на човешката същност в стопанството. От една страна, се защитава принципът на равнопоставеността като израз на едно и също усилие - труд, но от друга, съществува свободната конкуренция, проява на принципа на неравенството – израз на егоизма като себеутвърждаване. Именно тя става двигател на производството и познанието, генератор на новото издание на старото противоречие.

Пазарът обаче не е достатъчен, защото не може изцяло да разреши противоречието между егоизъм и склонност към труд, тъй като не елиминира силата (физическа, икономическа), която може да игнорира принципа на

¹⁸ Егоизмът е форма на проявление на инстинктите за самосъхранение и продължаване на рода. Той има много лица и затова трябва да се интерпретира в съответния контекст.

равнопоставеността.¹⁹ Защото се оказва, че свободната конкуренция и спонтанно възникналият пазарен ред водят до своето отрицание, до несъвършена конкуренция, при която принципът на еквивалентността е принцип на “натрапената еквивалентност”, на формалното равенство, зад което се крие примирение пред силата, а принципът на равенството се превръща в “право на неравенството, както всяко право”.

Ето защо се налага друга форма, друга институция, която ще го допълва, като възстанови погубената справедливост, например антимонополното законодателство или в по-широк план – пълната конкуренция.²⁰ Пълната конкуренция предполага държавна намеса за предотвратяване установяването на икономическа власт и трансформиране на политическата власт в икономическа. Подобни мерки предвижда и съвременна конституционна икономика.²¹

Но тъй като всички институции, както и човешкото общежитие, трябва да се управляват, се появяват и политическите институции, отново като форма на разрешаване на противоречията в човека. Основната двигателна сила за развитие на политическите институции е противоречието между инстинкта за самосъхранение, проявяващ се като инстинкт за господство над останалите, и културата.²² Този инстинкт влиза в непрекъснато противоречие с онова ниво на културата, което изисква свободата на индивида.

Навсякъде в описаните отношения се крие развитието на културата. Самата тя обаче е резултат от развитието на човешките противоречия и е човешкият отговор на формата на тяхното разрешаване – първоначално в самия материален живот, а впоследствие чрез обособили се форми, които да осмислят човешкия живот като литература, изкуство, наука.²³ Чрез тях (фор-

¹⁹ Важен извод, който трябва да се има предвид, е, че винаги досега в света е господствала силата под една или друга форма. Това отново се дължи на човешките (животински) инстинкти, но този път и на двата инстинкта едновременно. Конкретната проява в живота на онова, което стои зад приложението на сила, е егоизмът. Именно чрез силата в една или друга нейна форма се решават противоречията в човешкото развитие. Културното развитие прави така, че силата се маскира в различни форми, но не изчезва. Положителното в този културен напредък е това, че човечеството се стреми, макар и бавно, да даде приоритет на силата на труда във всичките му форми и оттук - на правото. Защото правото трябва да защитава човека, а той е преди всичко трудещо се животно.

²⁰ “Създаването на икономически ред на пълната конкуренция в значителна степен е противопоставяне на естествения пазарен ред, при който пазарният процес и свободата на конкуренцията естествено достигат до установяване на монопол” (Сласов, Т. Пазарна трансформация и конкурентоспособност на икономиките в преход. С., 2006, с. 237; вж. още Ойкен, В. Основи на националната икономия. С., 2001).

²¹ Вж. Сласов, Т. Цит. съч., с. 237.

²² “Според мен не съществува никакво основание да се приеме, че Еросът е вроден, а волята за власт – не. Несъмнено волята за власт е също толкова голям демон, както Еросът и също толкова стар и първичен като него” (Юнг, К. Две студии по аналитична психология. Плевен, 2004, с. 49).

²³ Има се предвид Култура 1. Понятието “култура” се интерпретира в тесен и широк обхват. В тесен обхват в него се включват резултатите от дейности, насочени към рафиниране на ума на

мите) се разрешава конфликтът между природа и култура и се осигурява жизнена енергия за ново развитие. В отговор на това противоречие се раждат и редица граждански организации в съвременната ни епоха, за да опосредстват решаването на противоречието природа - култура,²⁴ като се започне от еколозите и природозащитниците, премине се през защитниците на човешките права и се стигне до защитниците на животните.

Институциите в областта на икономиката, политиката и културата (Култура1) всъщност представляват цялото общество - това, което обозначаваме с понятието "обществена среда". От тяхното добро функциониране и взаимодействие зависи как ще се решават дremещите в човека противоречия и каква човешка енергия ще бъде освободена за движение на обществото напред. Защото именно тези противоречия и тяхното постоянно възникване и разрешаване пораждаат напрежението за силите на движението.²⁵

Градежът на тези институции е резултат от еволюцията и социалното инженерство. От качеството на последното зависи движението на обществото напред към все по-всеобхватно благополучие и щастие. Преследвайки своето собствено щастие и благополучие, отделните стопански субекти – личности и групи, могат да забавят процеса, с което създават обществени проблеми. Освен това всяко действие се осъществява в рамките на конкретна култура, в която се извършва регулиране на тези институции като рационално действие. Никога обаче в това регулиране не трябва да се забравя и конфликтът на културата с природата, с инстинктите и с провокираното от тях подсъзнателно.²⁶ Човешката енергия е психо-физиологична. Психичната енергия трябва да се регулира и да се редува с известен спад. Тя "е капризно нещо, тя иска да се изпълняват собствените ѝ условия. Може да има много налична енергия и да не можем да я направим полезна, докато не ни се удаде да предизвикаме спад."²⁷ Невъзможността на обществото да се справи с управлението на обществената психична енергия води до големите

хората във всички области на духовния живот на човека – литература, изкуство, архитектура, образование, наука. В широк обхват освен културата в тесен смисъл, т.е. духовната култура, се включват и всички форми на социално-психологически живот на хората, като се започне от обичаите и се стигне до навиците и начините на хранене. Известният холандски изследовател по тези проблеми Хеерт Хофстеде казва за Култура 2: "Културата (две) винаги е колективно явление, защото тя е поне отчасти споделена с хората, които живеят или са живели в социалната среда, в която тази култура е била усвоена. Тя е *колективно програмиране на ума, което различава членовете на една група или категория хора от друга*" (Хофстеде, Х. Култури и организации: софтуер на ума. С., 2001, с. 6).

²⁴ Свързва се с допълнението на Култура 1 до Култура 2.

²⁵ "Енергията като такава не е нито добра, нито зла, нито полезна, нито вредна, а индиферентна, понеже всичко зависи от формата, която приема енергията. Формата дава на енергията качество. От друга страна обаче, гола форма без енергия е също индиферентна" (Юнг, К. Цит. съч., с. 65).

²⁶ "Отрицателната нагласа към несъзнаваното, респективно неговото обособяване, е дотолкова в наш ущърб, доколкото неговата динамика е *идентична с енергията на инстинктите*. Необвързаността с несъзнаваното означава липса на инстинкти и на корени" (пак там, с. 144).

²⁷ Пак там, с. 72.

спадове. Това изисква интеграция на обществените институции, а не тяхната диференциация на икономически, политически и културни.

Интересите – мост между човека и институциите

Когато казваме, че човек осъзнава своите потребности и така те се превръщат в интереси, трябва да обърнем внимание и на начина на това превръщане и по-точно на формата и съдържанието, която приема интересът. Икономически интерес – да, но какъв по-точно? Например потребността от храна се трансформира от съзнанието в стопански интерес да се задоволи тази потребност, да се осигури храна. И това е ядрото, основното съдържание на интереса. Но оттук нататък този интерес се проявява в много форми и всяка от тях има свое отделно по-конкретно съдържание, което става форма на реализация на основното съдържание, да го наречем съдържанието-ядро. Те могат да бъдат: да се търси и намери храна в природата, да се произведе храна чрез труд, да се открадне храна от друг, да се накара друг да осигури храната. Тези форми на свой ред съдържат свои форми и т.н. Това изгражда реалния живот.

Обобщавайки, има един начин да се добие храна и в по-широк план средства за съществуване - чрез труд. За човешките индивиди обаче това поражда и паралелен начин - едни индивиди присвояват придобитото чрез труд от други като използват сила в различни нейни форми.

Като страни в противоречията интересите стават мост към изграждането на институциите - и като цел, която да реализира интереса, и като създаване на нови проблеми (противоречия), които на свой ред изискват институции за решаването им. Пазарът и ограждащите го други институции са пример за това.

Всеки от видовете интереси е комплексен и отразява човека като тоталност, въпреки че който и да вземем от тях, например личния, в зависимост от сферата на човешката дейност може да има преобладаваща насоченост – политическа, икономическа и т.н. Независимо от това проявлението не е в чист вид. Върху съдържанието на интереса влияят всички останали негови съставки с обществен генезис. На това съдържание въздейства и психофизиологичната страна на човека: характер, темперамент, подсъзнателното, както и всички емоционални преживявания.

Тук се крият завистта от и импулсът към натрупване на богатство, заемащи твърде важно място във всекидневното поведение на стопанските субекти. Важна е и констатацията, че интересът става израз на желанията и изтънява връзката на човека с действителните (физиологичните) потребности за сметка на квазипотребностите.²⁸

Движението на интереса среща прегради както в обективната природа, така и в обективната (стояща вън и независимо от неговото индивидуално

²⁸ Вж. Бел, Д. Културните противоречия на капитализма. С., 1994, с. 66.

За друг подход в общата теория на икономиката

съзнание) обществена действителност и на първо място, в интересите на останалите индивиди и групи. Преодоляването на тези пречки зависи от силата и посоката на движение на въпросния интерес - посоката като израз на избраната цел, силата като възможност да се наложи над останалите. Господството е на силата, но тъй като има множество такива интереси и съответно сили и цели, всички те определят средата за съществуване на всеки от тях. При това възникват групи от индивиди с групов интерес и по-големи общности с обществен интерес. В стремежа всеки да наложи своите цели и своя интерес първоначално стихийно, а после и все по-съзнателно възникват форми на обществена организация като среда, в която се движат интересите, като начин на тяхното съжителстване.

Силата на всеки интерес зависи от потенциалната енергия (физическа и психическа), която той съхранява. Действащите субекти притежават различна потенциална енергия (сила) да наложат своите интереси, което зависи от: енергията на индивидуалния характер, модифициран от груповата и обществената среда, потенциалната енергия на групите, модифицирана от тяхната големина и организация,²⁹ и потенциалната енергия на държавата, модифицирана от социокултурната среда.

Субектите със своята модифицирана потенциална енергия преследват субективно определени цели, които те смятат за рационални, оперират в заварената при своята поява среда - обществената. Последната трябва да бъде допълнена с природната, за да получим в пълен вид средата, в която съществува човек – жизнената среда.

Човешка активност и природна среда

Противоречието “човек-природа”, разрешено чрез производството и културата, поражда ефекти в няколко направления: първо, обществената среда се разширява до жизнена среда; второ, разрешеното противоречие възниква отново в лицето на оскъдността и екологичния проблем, породен от екскрементите на производството и потреблението; трето, налага се създаването на специфични институции за разрешаването на проблема.

Индивидуалното противоречие “човек-природа” сега се преобразува в обществени проблеми – екологичен по отношение на общността, болестоносен по отношение на индивида. С това противоречието отново е налице, ново предизвикателство за нов прогрес. Практическата дейност предизвиква нови търсения и развитие на културата в тесния смисъл на думата.

В много отношения победата на човека над природата е измамлива. Опиянението от успехите преминава в самонадеяност. Видимото щастие и благополучие се превръща в природен катаклизъм. Той на свой ред като отговор на природата “отрезвява” човека, което е вече влияние на жизнената среда върху него.

²⁹ Вж. Олсън, М. Възход и упадък на нациите. С., 2001.

Взаимодействие на тоталностите: от жизнената среда към човека

Промените в обществената среда - развитие на човека

Обществената среда като тоталност се проявява не само като израз на влиянието на природата, но и като постоянно преливащо се единство на основните сфери на човешката дейност – бит, култура (образование, наука и изкуство), икономика и политика.³⁰ Всяка от тях съдържа останалите и им въздейства в една или друга степен. Отделянето им е, за да ги изучим по-добре, да определим основното направление в тяхното влияние. По-пълното разбиране обаче изисква да ги обединяваме и да отчитаме времето и мястото на тяхното съществуване.

•Роля на социокултурната среда

Системата на интересите, чрез които се обяснява мотивацията, е най-дълбокото равнище на стопанския анализ и затова е най-абстрактно, най-общо. Но интересът като проявление на потребността е модифициран от съответната култура (и личност), рафиниран е от нея и именно в това си качество той е реалният интерес, т.е. реалният конкретен мотив за дадено време в дадено общество (или нация). Културата е средата, в която се движат интересите и именно тя определя (като степен на съпротива или пропускателна възможност) силата, скоростта и посоката на тяхното движение, респ. успеха в икономически и общоцивилизационен план. Културата реализира това чрез ценностите, социалния характер и социално безсъзнателното.

Ценностите (които определят важността на нещата) са в основата на всяко човешко действие. Общочовешките, етническите, религиозните, националните и други ценности са групови характеристики, но като фактори на човешката дейност те се проявяват само в човешката личност чрез индивидуалните ценности, снети, пречупени, модифицирани и в края на краищата конкретизирани от тях. Във всяка индивидуална ценност имаме проявление на всички групови форми на ценностите, но в различен обем.

Превръщането на груповите ценности в индивидуални се осъществява чрез индивидуалния характер на човека. Той е машината, която преработва по своя технология (определен тип характер, но конкретно проявен) общочовешките, етническите, религиозните, националните, професионалните ценности в индивидуална ценностна система, която служи като ориентир на личността в нейната дейност. Ценностната система и индивидуалният характер определят личността на човека, а като добавим и развитието им чрез образованието, се формира неговата индивидуална култура. Това е една от

³⁰ Д. Бел твърди, че сферите се разбягват (вж. *Бел, Д.* Цит. съч., с. 40-76.), но според мене това не значи, че не си взаимодействат.

За друг подход в общата теория на икономиката

силите, обуславящи човешката активност в даденото общество, в конкретно време и място. Всяка човешката дейност като форма на живота в биогеосферата има за свое начало и край ценностите (като цел и резултат), колкото и разумно и рационално да действа.

Конкретната цел като ориентир на интересите е съзнателна дейност, базирана на идеи и идеали, а механизмът, чрез който се формират идеите и идеалите, е единодействие на социален характер и социално безсъзнателното.³¹

Социалният характер е резултат от еволюцията на обществото. Формиран от практическата дейност, той е нужен, за да може тази дейност да се осъществява по един или друг начин. Социалният характер е необходимата психофизиологическа енергия на общността, която е самостоятелна по отношение на индивидуалните характери, не се състои от техния механичен сбор, но е израз на общия стремеж към оцеляване в заобикалящия ни свят. Социалният характер канализира енергията и влияе върху индивидуалните характери, като ги нивелира, привлича ги към себе си като към модел, който трябва да се следва (като своеобразен атрактор на културата като система). Той отразява реалните действия на хората.

Социалният характер е съвкупност от конкретни за дадено общество (класа, група) устойчиви психични черти, които детерминират насоките на човешката енергия (динамиката) при практическата деятелност. Така той, подобно на индивидуалния, предопределя толерирането (и създаването) на едни или други идеи или идеали.

Културата чрез ценностите определя не само съдържанието на социалния характер, но и социално безсъзнателното,³² а то е другият път за формирането на идеи и идеали. Тя е социалният филтър, който се задейства от социалния характер, формира идеите, утвърдени от него, пропуска ги за осъзнаване, а други с помощта на филтъра (културата) се изтласкват и заменят с рационализации. Те са подсилени от идеологеми (съзнателно рационализирани идеи), подготвени от онази част на обществото, която има господстващо (материално и духовно) положение в него. Групата също в една или друга степен става жертва на тези съзнателно рационализирани идеи (идеология), които трябва да задържат статуквото. Това се постига, като се въздейства върху човешката природа (страх, свобода, обич, индивидуалност и др.) и върху личността като обществена форма на съществуване на индивида

³¹ Този механизъм е резюме на тезата на Фром (вж. по-подробно *Фром, Е.* Отвъд веригите на илюзиите. С., 2002).

³² То представлява "онези изтласкани, потиснати сфери, които са свойствени на мнозинството членове на дадено общество. Съдържанието на тези обичайно изтласкани елементи се явява онова, което дадено общество не може да позволи на своите членове да допуснат до своето съзнание, ако то има намерение и по-нататък успешно да функционира заедно със собствените си противоречия" (*Фром, Е.* Цит. съч., с. 111.) Трябва да се има предвид, че в случая действваме, без да осъзнаваме.

(страх от изолация, обществено мнение, табу). Тук вече имаме намеса на политиката, но и тя е продукт на културата.

Институциите³³ като форми, в които съществува културата, поддържат социалния характер и социално безсъзнателното чрез създаване и подкрепа на рационализации. Така те се борят срещу онези индивидуални характери и личности, които се противопоставят на статуквото. Самите институции могат да бъдат израз както на социално съзнателното, така и на социално безсъзнателното или само на съзнателното. Докато социалният характер е силен и действа като стабилизираща сила на обществото, дотогава такива личности (“черни овце”) са силно потиснати. Ако се позовем на Фром, това е нечут, неосъзнат от конкретното общество протест на човечеството и се отнася до всички видове обществени отношения, следователно и до икономическите.

Основната роля на културната среда е във формирането на духовната сила на субектите.

● *Роля на икономическата среда*

Непосредствената икономическа среда се изразява в непазарните стопански отношения, действието на пазара и правното им регулиране. Съгласно икономическия детерминизъм тези отношения са определящи и на тяхна основа възникват конкретните идеи и идеали (правна и политическа надстройката). Да се отрича такава връзка, е несериозно. Според изказа на Фойербах човек не мисли еднакво в сламена колиба и в царски дворец. Да се абсолютизира, обаче е погрешно.

По принцип пазарните отношения в чистия им вид въздействат върху хората чрез конкуренцията. Тя изисква от тях рационално поведение, така че дори и на тези, които по природа са недостатъчно рационални, им се налага да действат в такава посока. Но съвременният пазар е модифициран. Това обаче не отменя конкуренцията, въпреки че я прави несъвършена, което веднага повлиява върху човешките действия в зависимост от конкретната лична позиция и съответната пазарна структура. Тук възниква въпросът относно икономическата власт. Тя деформира конкуренцията, респ. ефективността на стопанството и главно на разпределението на богатата, което оказва съответното влияние върху човешките действия. На това обръща особено внимание В. Ойкен.

Икономическата среда е много важна за поведението на стопанските субекти чрез формите, в които се осъществява стопанският процес. Това е “стопански порядък”.³⁴ Така наречените дадености от Ойкен³⁵ - фактите и

³³ Вж. Норт, Д. Институции, институционална промяна и икономически резултати. С., 2000.

³⁴ “Стопанският порядък е съвкупността от форми, в които е осъществено и се осъществява управлението на ежедневния стопански процес in concreto – тук и там, в настоящето и миналото” (Ойкен, В. Цит. съч., с. 278).

³⁵ Потребностите, природата, трудът, запасите от блага, технологичното знание, правна и социална структура (пак там, с. 223 и сл.).

За друг подход в общата теория на икономиката

обстоятелствата, които определят конкретните стопански планове на икономическите субекти, са също елементи на тази среда. Конкуренцията, стопанските форми и дадености предопределят поведението на стопанските субекти. Даденостите са същевременно и мост от непосредствената икономическа среда към цялостната обществена среда с нейните други две важни обособени части - политиката и културата. Основната роля на икономическата среда е във формирането на рационалното поведение и материалната сила на субектите.

●Роля на политическата среда

Държавата на практика е най-голямата сила в рамките на дадена страна, въпреки че в това отношение като капацитет отделните страни се различават значително.³⁶ Тази констатация означава възможност за повсеместно и решаващо влияние на държавата в целия обществен живот. В такъв смисъл тя е съществен елемент от обществената среда, а политиката, като нейна основна функция има решаващо (по съдържание, по форма или и двете) значение за общественото развитие.

Чрез силата държавата е най-големият източник на власт в трите й форми – принуждаваща, условна и компенсаторна.³⁷ С това тя, от една страна, представлява сила в практическото осъществяване на отношенията с останалите обществени субекти, а от друга, е мощна корективна сила при създаването на институции (общополезни и неефективни). Политиката като нейна функция (и форма на съществуване) създава правния ред, рамката, в която съществуват всички останали формални институции.

Известно е, че като принцип правото е на по-силния.³⁸ Затова то е право на доминиращите личности и социални групи, които изграждат държавата като институция. Това обяснява стремежа към политическа власт.

Неизбежно се натъкваме на по-фундаменталния въпрос за възможностите на държавното управление, на субективния фактор при преследване на обществените цели. Възникват дилемите спонтанен ред срещу планиране; правила срещу дискреционна регулативна политика.³⁹ Стигаме до непреднамерената еволюция и конструктивния рационализъм. Последният е модифициран обществен рационализъм, защото е коригиран от общественото безсъзнателно и колективното невежество (неизбежното обществено незнание; ограниченото обществено знание).

Модифицираният обществен рационализъм формира реалната обществена среда и тя е една повече или по-малко успешна детерминанта на развитието като среда, в която се движат интересите на обществените субекти –

³⁶ Фукуяма, Ф. Структура на държавата. С., 2004., с. 29 и сл.

³⁷ Вж. Гълбрайт, Д. Анатомия на властта. С., 1993, с. 11.

³⁸ Силата като надмощие във всичките му форми.

³⁹ Вж. още Статев, С. Финансово развитие и икономически растеж. С., 2009.

индивиди и групи (бизнес и социални). Когато тази среда улеснява това движение и води до по-малко конфликти при най-малки ограничения в свободата на действие на всеки субект, тя може да се смята за по-добра, а обществото за по-съвършено.

Затова целите на обществото трябва да бъдат максимална свобода на действие на всеки субект (индивид или група), с такива мерки, които създават препятствия в ограничаването на тази свобода от който и да е субект към когото и да било. Това е идеално състояние, към което трябва да се стреми обществото, без да може да го достигне. Основното средство е в създаването на оптимално съотношение на силите между отделните субекти, а главната роля на политическата среда е във формирането на свободата на действие на субектите.

Роля на природата

Не е достатъчно да покажем, че обществената среда като единство на всички междучовешки отношения (социокултурни, икономически и политически) е детерминанта на общественото и човешкото развитие. Тя е необходимо, но недостатъчно условие за човешкото развитие и прогрес. За да се получи пълната картина, са нужни още две детерминанти - културният индивид с неговия непрестанно търсец дух и природата.

Природата – жива и нежива (всичко извън човека и техносферата), е третата детерминанта на общественото развитие. Тя е изключително важна, защото задава рамката на възможния живот в обществото. Тази рамка обаче не е видима, а трябва да се осъзнае и приеме от човека и само в нея той може да осъществи своя прогрес. Тя е подвижна и променлива в зависимост от два фактора: познание и последици от човешката активност. По-конкретно природната среда е фактор на развитието на човека и обществото, като детерминира оскъдността на богатата и с това по-малките или по-големите трудности в динамиката на стопанското развитие, както и формата на тази динамика.

Но природата не е пасивен участник⁴⁰ в кръговрата, наречен човешки живот. Нейните безгласни послания могат да се търсят в две направления. Едното е да приеме и преработи като “недоволен родител” отпадъците от активността на своите деца, а другото – да превъзпита самите деца и като ги обучава, и като ги наказва.

Обществото като конкретен културен ареал е мост между човека като индивид и природата. Само чрез него човек взаимодейства с природата като с нещо извън себе си, като с нещо, на което той самият противостои в борбата да остане част от нея. Същевременно природата като тоталност е

⁴⁰ “Материята повече не е пасивна субстанция, описвана в рамките на механистичната картина на света, на нея също е свойствена спонтанна активност” (Вж. Пригожин, И., Стенгер, И. с. Порядок из хаоса. Москва, 1986, с. 50).

За друг подход в общата теория на икономиката

всеобхватна, съдържаща и двете тоталности – човек и общество, като относителни цялости, а обществото е форма на човешкото оцеляване в тази върховна тоталност.

Ето защо природата като тоталност въздейства както върху обществото в качеството му на посредник между нея и човека, така и върху човека в качеството му на нейна рожба. Тя променя и двете, като създавайки им нови трудности, чрез решаването на които те се усъвършенстват - обществото като организация и институции, човекът като дух. Този процес обаче не може да бъде разбран извън тоталността на човека и обществото. И още нещо съществено - природата действа чрез обществото и човека, но това безмълвно действие остава скрито, размито в тези две тоталности. Скоростта на природното действие е твърде бавна, измерена чрез продължителността на човешкия живот. Откриването на природните послания е част от предизвикателството на живота и в този смисъл то е проблем за решение от човечеството.

Основната роля на природната среда е в поддържането на живота като биологичен процес.

Органичен подход

В анализа стигнахме до факторната триада – човека, обществената среда и природната среда. Тази триада трябва да се разбира като триединство на детерминантите, а не като какъвто и да е монотетерминизъм. Тоталността и триединството като философска позиция предопределят и методологията (методологическият подход). Те изискват методологически плурализъм.

Всъщност появява се тавтология, защото философската позиция е също подход и методология. Но в познавателния процес, както и в реалността имаме непрекъснато преминаване от същност във форма, и обратно. Философският светоглед е най-общият подход и методология, който предполага, изисква адекватни по-конкретни подходи, те от своя страна още по-конкретни и т.н.

Диалектичното тотално триединство като философска позиция и методологическият плурализъм, който следва от него, наричам *подход на органичното цяло*.⁴¹ Погледнат само откъм методологическия плурализъм (в по-тесен смисъл), този подход може да се нарече *органичен*. Органичният подход отразява тоталностите и е единство на: интердисциплинарен подход; индивидуализъм и холизъм; субективен и обективен подход; индуктивен и дедуктивен подход.

⁴¹ Това понятие не е ново, а е използвано и от други автори. Г. Данаилов например говори за органичния метод (*Данаилов, Г. Основни начала на политическата икономия*. Пловдив, 1934, предговор). Аналогичен подход се прилага и в социологията. Например Ленард Хобхаус използва "органичен модел" като израз синтез на монизма и плурализма. (вж. *Фотев, Г. Цит. съч.*, с. 148). Тук думата "органичен" е употребена в смисъл на "свързан със същността" на най-сложните неща, каквито са формите на живот.

Единството е израз на цялото, което винаги съдържа всички свои части и подходи, независимо как ще ги наречем. Частите преливат и преминават една в друга, непрекъснато са в движение и ту едната, ту другата надделява при определяне характера на цялото, но то винаги се запазва, въпреки че неговото движение може да е както прогрес, така и регрес. Между частите и в тях съществуват противоречия, които са в единство и борба и осигуряват движението. Коя именно част (компонент) на триединството ще се наложи, зависи от случая, от конкретното време и място. Задачата на всяка обществена наука е конкретно да изследва това триединство през призмата на своя предмет, използвайки резултатите на всички останали науки.

Досега теориите разглеждат икономиката повече или по-малко откъснато от останалите сфери, особено икономиксът. И при прилагане на системния подход, въпреки че е системен, на практика се прави разрез на човешкия живот по определен признак, дефиниращ съответната система (икономическа, политическа и т.н.), което в известен смисъл е монизъм.⁴² Това е форма на приложение на аналитичния подход, но той не е допълнен от синтез, което разкъсва познанието в дадена област. От Ренесанса насам преобладава анализът, но пълното познаване на света изисква и синтез, без него пъзелът не може да се сглоби, което се вижда и в развитието на природните науки, в частност физиката.⁴³

В общата теория трябва да се прилага органичният подход - системата да се разглежда по признака органично цяло (система или неин компонент) – не отделна човешка дейност като система, а човекът като система и следователно отделната дейност, преплетена с останалите, така както е на практика, в реалността. Това означава, че трябва да работим с типологизирани научни абстракции - човешки типове, обществени типове, природни типове, нещо подобно на точковата (а не генерализираща) абстракция на Валтер Ойкен. Само в този случай можем да имаме единство на човешка екзистенциална същност, която е типологизирана конкретно обогатена. Например стопанският субект не е само хомо економикус, а към него са добавени социокултурни, политически и психологически типови характеристики, т.е. хомо тоталус. "Типове" в случая означава обобщения за определена голяма група (или групи) хора от изследваната реалност. Ако погледнем на човека като тоталност, като единство на абсолютно и относително, ще избегнем крайния релативизъм в отношението си към него.

Общата теория на всяка наука за човека и неговата активност трябва да разглежда системата Земя, обществото и човека като тоталности, а не само тяхна конкретна характеристика, например характера на връзките или вида дейност (активност). В последния случай отделният анализ – икономически, социологически, психологически, може да обособи даден признак,

⁴² Вж. Ойкен, В. Цит. съч., с. 128.

⁴³ Вж. по-подробно Пригожин, И., Стенгерс, И. Цит. съч.

За друг подход в общата теория на икономиката

по който да изгражда своята теория, но тогава тя ще бъде абстрактна. Акцентът е върху този признак, а всички останали характеристики ще бъдат анализирани в такъв контекст.

Всяка обществена наука (и теория) независимо от своя предмет трябва да разглежда непременно човека в контекста не само на по-широката система общество, но и като част от биogeосферата. Следователно имаме връзката биogeосфера – общество – човек – общество – биogeосфера, в която човекът е неин логически и епистемологичен център.

Този подход не отрича способността на останалите, например системния (по определен признак) или използвания от икономикса - накратко по изрази на Попър "парциални подходи",⁴⁴ за формиране на знание. Но предлаганият подход подкрепя мнението, че те не са достатъчни за общата теория на стопанството (и икономиката), както и за всяка обща теория, която се отнася до човешката активност.

Органичният подход означава заобикалящият ни свят, планетата Земя, човешкият живот да се разглеждат в единство, като едно цяло. Това се отнася и за всеки от компонентите на този свят – природа, човек, общество, както и за техните съставни части, за всяка част, която може да се разглежда като сложна система. Пътят на познанието в обществените науки и в частност в икономиката трябва да бъде, от една страна, анализ, а от друга, синтез. Органичният подход изисква синтезът да продължи толкова, да се осъществи на толкова етапи, колкото е необходимо, за да се стигне до единното цяло - човек, природа, общество, свят.⁴⁵ Той се базира на единство на анализа и синтеза, но изисква интердисциплинарен анализ.

Този подход означава още синтез на индивидуализма и холизма. Индивидуализмът като подход в обществознанието е необходим, защото човекът като индивид и личност е в основата (част) на всяко действие и състояние в обществото. Той е градивната единица на всяко обществено строителство. Като единствен подход обаче индивидуализмът е погрешен, защото, логически доведен докрай, е обществен провал, тъй като това би означавало разпад на обществото, замяната му със стадно развитие по законите на дивата природа. Доведен до крайност, индивидуализмът изисква пълна свобода и следователно господство на по-силния без никакви задръжки.

Холизмът (в смисъл на обществен детерминизъм) като подход в обществознанието е необходим, защото цялото, общото ограничава индивида и личността в неговите действия. То определя границите на позволеното, прието от всички действие. Но като единствен подход холизмът е погрешен, защото, логически доведен докрай, означава личностен провал, понеже би

⁴⁴ Попър, К. Нищетата на историцизма. РИВА 2000, с. 66-80.

⁴⁵ "При прилагането на подхода извършваме *двоен синтез* – свързваме различните елементи на формата в единство на стопанския порядък, и второ, включваме стопанския порядък в конкретната естествена духовна политическа и социална среда" (Вж. Ойкен, В. Цит.съч., с. 281).

изисквал пълно единодушие и следователно отричане на индивидуалните различия, които са безспорен факт. Доведен до крайност, холизмът предполага пълна унификация с една цел и посока на развитие.

Единството на холизъм и индивидуализъм е подходът на бъдещето, който изисква преливането на единия в другия и превес на единия или другия според човешкото развитие. Органичният подход като единство на двата подхода ще е определящ за бъдещата хуманитарна епоха и на практика ще означава засилване ролята на личността и творческото начало в стопанството. Но творческата личност не престава да бъде противоречива и затова ще има нужда от обществото, което да защити както нея самата, така и останалите хора.

Освен единство на холизъм и индивидуализъм органичният подход изисква единство на обективното и субективното начало, защото действията на човека са субективни, но техните резултати се превръщат в обективни факти. Същевременно обективните факти и процеси влияят на хората при техните субективни действия. Нещо повече, субективните действия на множество хора са обективен процес за отделния субект и той се отнася към тях като такива. Не можем да застанем на страната само на субективния индивидуализъм, нито на обективния холизъм. Необходимо е да вземем под внимание и двете.

Този подход предполага и единство на индукция и дедукция. Когато се пренебрегва индуктивният подход, а се използва само дедуктивният, на практика се лишаваме от мярка за това каква да бъде изходната ни позиция при дедукцията, а оттук и дали по-нататък тя ще бъде плодотворна. Ако използваме индуктивния подход преди дедуктивния, независимо че поводът за научното изследване се е родил преди това и понякога съвсем случайно (а не непременно в резултат от индукцията), имаме възможност по-точно да преценим къде да спрем процеса на абстракция, за да не осакатим изследвания обект и това трябва да бъде изходната позиция за дедукцията. Подобна грешка прави неокласическата школа с приемането на икономическото действие като активност на рационално действащия стопански субект.

*

Моделът на мислене, въплътен в икономикса, е недостатъчен, за да даде верни отговори за динамиката на стопанската система. Причината е в използвания подход. Той е моноподход, отдалечаване от хуманизма, остарял инструментариум и бягане от диалектиката.

Цялостното развитие на обществото се е обяснявало, като причините са се търсили или в индивида, или в обществото и по-точно в някоя негова сфера (икономическите, политическите, културните отношения). Подобни подходи са ограничени и затова детерминантата на общественото развитие трябва да се търси в обществената среда, разглеждана в цялост. Но и това

За друг подход в общата теория на икономиката

не е достатъчно, защото решава само част от проблема и представлява форма на холизма. Индивидът остава в сянка. Той е тоталност, която отразява обществените отношения, но в същото време е тяхна активна съставна част и като индивид, и като група.

Необходимо е към влиянието на обществената среда, изразяваща плуралистичен холизъм, да добавим и полидерминистичен индивидуализъм, което е съдържание на хуманистичния подход. Хуманистичният подход трябва да се разбира като гледна точка, при която човекът е изходен и краен пункт на анализа, критерий за оценка по време на анализа, ценностен анализ, допълнение на позитивния анализ с нормативен и разглеждан не само тук и сега, но от позициите на бъдещето. В последното се съдържа и мостът към природата като негово рождено място. В този смисъл хуманистичният подход трябва в известен смисъл да замени индивидуализма, като го допълни.

Моделът на мислене, част от който се защитава тук, обхваща не само философска концепция, която може да бъде представена като диалектическа тоталност и триединство, и методологически плурализъм - методологията, която логически следва от нея, обединени в подход на органичното цяло. Той трябва да бъде допълнен от хуманистичен подход като фокус на изследването, за да ни доведе до по-реалистичен анализ и на тази база – до плодотворно решение на човешките проблеми.

15.XII.2011 г.